

„FEUDALIZMUS” VAGY „ÁZSIAI TERMELÉSI MÓD”*

(Megjegyzések a középkori Japán fejlődés értelmezéséhez.)

Több mint fél évszázada folyik a vita az „ázsiai termelési módról”, arról, hogy létezik-e egyáltalán, és ha igen, milyen mértékben alkalmazható az egyes társadalmakra.

Ez a vita a marxista történészek körében Sztálin 1931-es, a kategóriát elutasító állásfoglalása után évtizedekre megszakadt, és csak a 60-as évek elején kezdődött újra, amiben nagy szerepe van Tőkei Ferenc munkásságának is. A vitában kikristályosodott két álláspont egyike szerint az „ázsiai termelési mód” a marxi formációelmélet és fejlődéstudomány alapján egyértelműen rekonstruálható, és az *Európán kívüli területek* történetének vizsgálatánál alkalmazható. A másik fél álláspontja sokkal kevésbé egységes. Itt most csak azt a vonalat emelem ki, amelyik azt próbálja bizonyítani, hogy a középkori Ázsia társadalmaira alkalmazható a feudalizmus kategóriája. Ezáltal igyekeznek cáfolni, hogy itt stagnáló, stacionárius társadalmakról lenne szó, mivelhogy fejlődésüket csak az európai gyarmatosítás törte derékba. Berend Nóra az utóbbi állásponthoz csatlakozik Japánról szóló tanulmányával.

A feudalizmus léte Japán esetében szerinte azt bizonyítja, hogy ez esetben „nem lehet ázsiai stagnálásról beszélni”.¹ Úgy tűnik tehát, hogy elfogadja azokat a fejlődéstudományokat, köztük a marxi fejlődéstudományt, amelyekben a feudalizmus progresszív formaként szerepel. Itt azonban felmerül a kérdés: miért lehetett a feudalizmus egy progresszív fejlődés lépcsőfoka, miért minősülhet léte önmagában véve is a progresszivitás bizonyítékának? Számomra úgy tűnik, hogy ez az a kérdés, amivel a szerző nincs tisztában, és ezért lehetséges az, hogy a tanulmány alapvető logikai ellentmondást tartalmaz.

Azokban a fejlődéstudományokban, amelyekben a feudalizmus mint progresszív korszak jelenik meg, egyúttal az is kifejezésre jut, hogy miért. A hazai közvélemény előtt – és feltehetőleg Berend Nóra előtt is – a legismertebb a marxi fejlődés – és értékeléstudomány.² Abban a feudalizmus annyiban minősül progresszív formának, amennyiben táptalajul, bázisul szolgál a kapitalizmus kialakulása számára, illetve – általánosabban – amennyiben előrelépést jelent abban a (görögséggel kezdődő) történelmi folyamatban, amely során az *egyén* emancipálódik a közösséggel szemben. Ha tehát a feudalizmus attribútumait megfogalmazzuk – ami a ma is folyó viták tanúsága szerint meglehetősen nehéz feladat –, akkor tisztáznunk kell, hogy *melyek azok az alapvető jellemvonások, amelyek e formációnak a fenti értékítélet szerint progresszív jelleget adnak*, és melyek azok, amelyek ezeket mintegy *kiegészítik*, érvényesülésüket az adott korban lehetővé teszik.

Számomra nyilvánvalónak tűnik, hogy a feudalizmusnak ilyen progresszív alapeleme a *magántulajdon*, de nem csak (sőt nem elsősorban) a földesúri magántulajdon, hanem a germán forma magántulajdona, függetlenül attól, hogy a jobbágyág esetében tulajdonképpen már csak *magánbirtoklásról* van szó. A lényeg itt is a „*magán*” jelleg van, mert ez biztosítja az individualitásnak azt a szintjét, ami fejlődési alapként szolgálhat

* A szerző BEREND NÓRA: Földbirtokviszonyok és hűbérség a középkori Japánban („AETAS” 6, 1987/2.) c. tanulmányhoz fűzi észrevételeit. (a szerk.)

a modern (polgári) individualitás számára. A feudális korszakban, annak virágzó szakaszában, ennek – az antiknál magasabb szintű individualitásnak – a kereteit a korporációk jelentik, amelyek átszövik az egész társadalmat és *mellérendeltségi-egyenlőségi viszonyokat* tartalmaznak. A *magántulajdon és a mellérendeltségi-egyenlőségi viszonyok* egymást kölcsönösen feltételező *progresszív alapelemei a feudalizmusnak*, és egyúttal az európai formációk „konstans elemei”, attribútumai. Még akkor is, ha ezek az alapviszonyok csak úgy érvényesülhetnek, hogyha „kiegészülnek” az adott formációra jellemző konkrét függőségi alá-fölérendeltségi viszonyokkal (rabszolgaság, jobbágyviszony és hűbériség, bérmunkaviszony).

A *jobbágyviszony*, és a feudalizmus kaorai korszakára jellemző *hűbériség* tehát olyan attribútumai a feudalizmusnak, amelyek önmagukban nem tekinthetők a haladás kritériumának.

Mindezek részletes kifejtésére elsősorban azért volt szükség, hogy feltárhassuk azt a logikai ellentmondást, amit a tanulmány tartalmaz: A szerző ugyanis a (japán) feudalizmus elégséges kritériumaként a földesúri *magántulajdon* és a *hűbériséget* határozza meg, amelyek bizonyíthatóan jelen vannak a Tokugawa-kor előtti japán fejlődésben. Arról azonban nincs szó, *hogy ezek megléte mennyiben jelent progresszivitást*, haladást a középkori Japán számára. (Főleg akkor, ha tudjuk, hogy ez a korszak nem a „japán kapitalizmus” létrejöttének szerves alapja, hanem a kifejezetten „ázsiai” Tokugawa kor előzménye).

Nézzük meg először is, hogy mit jelent konkrétan a középkori Japánban megjelenő magántulajdon. A szerző megfogalmazása szerint a 12. századra „általánossá vált ... a *shoen*, a magántulajdonban lévő (más vélemények szerint félmagántulajdonban) nagybirtok”. „Tulajdonosai, földesurak, hatalmat gyakoroltak a földjük, és az azon élők felett”.³ A fogalmazás kétséget ébreszt afelől, hogy itt vajon tényleg magántulajdonról van-e szó. Nem tudjuk meg például, hogy mit jelent a „félmagántulajdon” kategóriája. Magántulajdonról jogi értelemben akkor beszélünk, ha az *egyén másokat kizáró jelleggel*, teljes mértékben rendelkezik az adott javak (föld, termelőeszköz stb.) felett, és azokat szabadon elidegenítheti.

A feudalizmus esetében sem beszélhetünk ilyen értelemben magántulajdonról, hanem csak a kapitalizmusban. A *feudális tulajdon is korlátozott*, mégpedig egyrészt a senior jogai által, másrészt a kettős birtoklás által (a paraszt földhöz való joga, birtokjoga által) és végül a „monopolisztikus jelleg” által (csak az uralkodóosztályt illeti meg a tulajdonjog). Ez azonban nem hatalmi önkény, hanem egy mindent átfogó *jogrendszer* által korlátozott, tehát *közmegegyezés* eredménye. Ez a – személyiség bizonyos fokú autonómiájára épülő – kapcsolatrendszer Japánban sohasem épül ki (még ha egyes elemei létrejönnek is), még kevésbé válik a társadalom alapvető szerveződési elvévé. A szerzőnek az a megállapítása, hogy „...a földesurak hatalmat gyakoroltak a földjük, és azon élők felett...”, elég homályos ahhoz, hogy a földesúri magánbirtoklás kritériuma legyen. A föld és lakói feletti hatalom nem csak a tulajdonjogból származhat (mint ahogyan az adószedés és az igazságszolgáltatás joga sem), hanem a *hivatali funkcióból* is. Erre a jogcímrre még akkor is szükség volt, amikor a központi hatalom meggyengült, mert ahogyan a szerző is írja: „...kialakult az a gyakorlat, hogy a *shoen* birtokosa egy-egy befolyásos udvari arisztokratához fordult, aki *jövedelem fejében a shoen* birtoklásának legális voltát és immunitását garantálta...”.⁴ A magántulajdonra emlékeztető jogok sem a földre vonatkozóan alakultak ki, hanem a „shiki”, a földből származó jövedelemhez való jog vonatkozásában. Ez a jogcím „örökölhető, eladható, szétosztható” volt, de ez még nem tekinthető tulajdonnak!

A „Kamakura korszakban” (1192-1333) a shogunátus és a „hűbériség” kialakulásával az uralkodóosztály *birtokjoga* is kialakul, ez azonban még *nem magántulajdon!*

Ez a magánbirtoklás is csak ideiglenes jelenség és nem élvez semmiféle tartós jogi garanciát, hiszen a központi hatalom mindig is igényt tart a földek feletti *kizárólagos* rendelkezésre. A Tokugawa-kor elején, a központi hatalom megszilárdulása után az állam könnyűszerrel érvényesíteni tudta „tulajdonjogát”, nem volt szüksége a földek „államosítására”, csupán a hivatalnokok feletti személyi hatalom érvényesítésére.

Ami azonban ennél sokkal lényegesebb: az uralkodóosztály tagjai között a magánbirtoklás korszakában *sem alakultak ki egyenlőségi – mellérendeltségi viszonyok*, és a „földesúri” magánbirtoklás *nem jelentett elégséges alapot az individualizáció számára*. Másrészt a lakosság többségét kitevő parasztság körében a földbirtoklás hagyományos kollektív (faluközösségi) módja *nem változott, nem alakult ki az egyéni birtoklás sem*. A faluközösség *kollektív felelősséggel* tartozott az adó befizetéséért, a közösségi földeket rendszeresen újrafelosztották.

Hiányzik tehát az „európai” feudalizmus egyik legfontosabb progresszív eleme, a paraszti *magánbirtoklás*, és – ennek megfelelően – *az egyén mint olyan*.

A Japánban kialakuló „hűbériség” – amely a szerző szerint ott a feudalizmus másik bizonyítéka lenne – tartalmában *menntse nem azonos az európai hűbériséggel és jellemzőnek mondható az is, ahogyan attól különbözik*.

A hűbéri lánc Európában *szereződő* (tehát jogilag egyenlő) *felek viszonyosságán alapuló* kapcsolatrendszere és nem a benne jelenlévő alá-fölérendeltség az, ami progresszív elemét képezi, hanem a személyiség viszonylagos autonómiája. Ezért nem csak alá-fölérendeltségi hanem a (szereződéses jellegben megmutatkozó) mellérendeltségi viszonyok is jelen vannak. Bár formailag hierarchia az európai hűbéri lánc, tartalma mégsem hierarchikus, mert a seniornak a (szereződés által eleve korlátozott) hatalma csak saját vazallusaira terjed ki, azok vazallusaira már nem. A feudalizmus már fejlettebb szakaszában ez a „döntően a katonai funkcióra szerveződött” *kooperáció* háttérbe szorul, és átadja a helyét a „feudális korporációknak” (rendek, céhek, stb.). Másrészt a szerződéses viszonyok kiterjesztése megy végbe azáltal, hogy a parasztság a föld szabad bérlővé válik (tehát szerződéses viszonyba lép), épp azokon a területeken, ahol a későbbiekben kibontakozik a „szerves tökécs fejlődés”.

Ezzel szemben – amint ezt Berend Nóra is kiemeli – Japánban „... a hűbériség jogilag *nem volt szerződéses*...”⁵, másrészt „... a hűbériak *nem voltak kötelezettségei vazallusával szemben*...”⁶. „Az úrhoz való hűséget előbbre helyezték a családnál, sőt elvben akkor is hűséggel tartoztak, ha semmilyen jutalom nem járt érte”⁷. Kettőjük viszonyát mint „szülő és gyermek” viszonyát írják le, utalva ezzel is a kapcsolat egyoldalú, patriarchális jellegére. Az uralkodó osztályon belül érvényesülő viszonyok tehát *kizárólagosan* alá-fölérendeltségi viszonyok, az „ázsiai” társadalmakra jellemző alapviszonyok. A központi hatalom gyengülése ezen a téren nem hoz *minőségileg* újat a társadalmi alapviszonyokban. Annyi történik mindössze, hogy egyetlen hatalmas „piramis” helyett több kisebb „piramis” (hierarchikus tartalmú struktúra) jön létre, de *azok belső szerveződési elve változatlan marad*.

A piramisok „csúcsai” között *sem alakul ki egyenlőségi viszonyrendszer*, ehhez *hiányzik a kooperációs készség* és a kooperáció mint alternatíva. (Arról nem is beszélve, hogy a parasztsággal fenntartott viszony továbbra is hierarchikus-patriarchális marad.)⁸

Kérdéses tehát, hogy érdemes-e ezeket a kapcsolatokat hűbériségnek nevezni, hiszen ilyen alapon az „ázsiai termelési mód” hivatalnokainak hierarchikus függését is hűbériségnek kellene tekintenünk.

Számomra tehát a szerző által bemutatott jelenségek a japán fejlődésben *nem tekinthetők a feudalizmus elégséges kritériumainak*, feltéve, hogy a feudalizmust a kapitalizmus kialakulásához vezető fejlődés progresszív korszakának tekintjük. Szerintem a középkori japán fejlődésre igenis alkalmazható az „ázsiai termelési mód” kategóriája, még ha ez az elnevezés nem a legszerencsésebb is.

A Berend Nóra által „feudalizmusként” leírt korszak az ázsiai forma sajátos *ciklusos „fejlődésének”* egyik szakasza, mégpedig annak „bomló” szakasza. Ez a „bomlás” azonban nem termékeny abban az értelemben, hogy nem eredményezi új típusú struktúra létrejöttét, és amilyen törvényszerűen bekövetkezik a funkcionárius-bürokrácia korrumpálódása és a központi hatalom meggyengülése, ugyanolyan törvényszerű az is, ahogyan időről-időre visszarendeződés megy végbe.⁹ Tőkei Ferenc mindezt Japánnal kapcsolatban is meggyőzően bizonyítja.¹⁰

Kérdéses, hogy a feudalizmus létének igazolása Japánban *miért* jelenti azt Berend Nóra számára, hogy ott „nem lehet ázsiai *stagnálásról* beszélni”? Az európai fejlődést és az „európai feudalizmust” ugyanis nem tekinti mérvadónak és elégséges összehasonlítási alapnak. Ehelyett feltételezi egy „absztrakt feudalizmus fogalom” mint viszonyítási alap létét, anélkül, hogy annak definiálására kísérletet tenne. Az sem derül ki a tanulmányából, hogy melyek azok a konkrét társadalmak, amelyek az „absztrakció” alapjául szolgáltak.

Marad tehát a fogalom parttalan („plurális”) értelmezése.

Nem az ellen van tehát kifogásom, hogy a japán fejlődés érvényességét bizonyítani igyekezik, hanem az ellen, ahogyan ezt teszi. Számára ugyanis az „ázsiai” jelző pejoratív, nem a progresszivitás jelzője. Azzal viszont szemmel láthatóan nincs tisztában, hogy miért? Megtehetette volna ugyanis, hogy *más értékkritériumokat határoz meg* a progresszivitás számára, mint amit mondjuk a marxi fejlődélmélet (hiszen végső soron az is szubjektív választás eredménye)¹¹, és azok alapján minősíti a japán fejlődést progresszívnek, vagy legalábbis az európaival egyenértékű, más típusú fejlődésnek. Ehelyett egy számára haladónak vélt kategóriába sorolja, mert különben az „...ázsiai, vagy valami meghatározhatatlan, bizonytalan kategória része lesz...”¹².

Márpedig jobb ha tudomásul vesszük, hogy ezek a kategóriák elméleti konstrukciók és *teljes érvénnyel* aligha alkalmazhatók egy-egy konkrét társadalomra. Ezt pedig nem csak a középkori, de a mai japán társadalom minősítésénél is érdemes lenne figyelembe venni.

TELEK JÁNOS

Jegyzetek

1. Actas, 1987/2 32.o.
2. Lásd erről:
  - Ágh Attila: A történelem kérdőjelei. Magvető, 1974
  - „Az ázsiai termelési mód a történelemben” c. kötetből, Tőkei Ferenc bevezető tanulmánya. (Gondolat, 1982)
  - Tőkei Ferenc: Az ázsiai termelési mód kérdéséhez. Kossuth 1975: A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése. Kossuth, 1977
3. Actas, 1987/2 10.o.
4. Uo. 11-12.o.
5. Uo. 26.o.
6. Uo. 25.o.
7. Uo. 36.o.
8. Szabó Márton: A hierarchikus tudatról. Valóság, 1984/2
9. „Az ázsiai termelési mód a történelemben” c. kötetből, Tőkei Ferenc tanulmánya. 15.o. (Gondolat, 1982)
10. Tőkei Ferenc: Az ázsiai termelési mód kérdéséhez, 155-159.o. (Kossuth, 1975)
11. Heller Ágnes: Hipotézisek egy marxista értékelmélethez.
Magyar Filozófiai Szemle, 1970/5-6.
12. Actas, 1987/2 8.o.